

УДК 81'271.12:[351.858:323.272-043.83(477)]

Соломія УШНЕВИЧ

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-СВІДОМОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ПРО МАЙДАН (На уроках позакласного читання)

У статті розглянуто інтелектуально-патріотичний підхід у формуванні національно-мовної особистості молодших школярів на уроках літературного читання крізь призму інтеграції окремих складових національного виховання (мовного, мовленнєвого, літературного); розроблено та запропоновано систему вправ з етимології національної лексики (не передбачаються програмою) на уроках позакласного читання.

Ключові слова: молодший школяр, національне виховання, громадянин-патріот.

В статье рассмотрены интеллектуально-патриотический подход в формировании национально-языковой личности младших школьников на уроках литературного чтения через призму интеграции отдельных составляющих национального воспитания (речевого, речевого, литературного) разработан и предложена система упражнений по этимологии национальной лексики (не предусмотрена программой) на уроках внеклассного чтения.

Ключевые слова: младший школьник, национальное воспитание, гражданин-патриот.

The article is devoted to intellectual and patriotic approach in forming national and linguistic identity of primary school children at the reading lessons through the prism of integration of individual components of the national education. The author has developed and offered the system of exercises based on national language etymology (not provided by the curriculum) which can be used in the lessons of home reading.

Key words: nationally conscious linguistic identity, primary school child, national education, citizen-patriot, Maidan, word etymology.

Мета: дослідити теоретико-практичну основу формування читацької компетентності на уроках позакласного читання; проаналізувати патріотичний підхід у формуванні національно-свідомої мовної особистості молодших школярів на уроках літературного читання; розробити і запропонувати систему вправ з етимології національної лексики (не передбачаються програмою), орієнтуючись на художні тексти про Майдан, на уроках позакласного читання.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Відповідно до освітньої галузі "Мова і література" Державного стандарту початкової загальної освіти галузь (навчальний предмет) українська мова будується за такими змістовими лініями: мовленнєвою, мовною, соціокультурною. Мовленнєва змістова лінія, яка є основною, передбачає розвиток усного і писемного мовлення учнів, їхнє вміння користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання, впливу.

Духовне відродження українського народу неможливе без впливу художньої літератури на формування національної свідомості. Однак, щоб література здійснювала інтелектуальний та виховний вплив, треба сформулювати в дитини вміння читати художні твори, належним чином сприймати дійсність, вчитися робити самостійні висновки. Важливо усвідомити, що в початковій школі формується не просто учень, котрий уміє читати і писати, а національна мовна особистість із достатніми світоглядно-комунікативними можливостями, мотивацією до самостійного читання.

Сутність початкової літературної освіти полягає в розвитку повноцінних навичок читання, ознайомленні школярів із дитячою літературою в поєднанні жанрових форм, авторської та тематичної різноманітності, у

художньо-естетичному освоєнні тексту і дитячої книжки, у формуванні творчих здібностей, що передбачає формування у молодших школярів літературознавчої компетенції як основи літературного розвитку. Зосібна, читанню у початкових класах належить провідна роль у суспільно-історичній освіті, громадському, моральному, естетичному вихованні, у закладанні основ самовиховання, саморозвитку, духовності, національної свідомості.

Аналіз досліджень і публікацій.

Окремі аспекти порушеної проблеми розвитку читацьких інтересів школярів відображені в наукових працях М. Вашуленка, Л. Виготського, Н. Волошиної, Т. Донченко, О. Савченко, Н. Скрипченко, В. Сухомлинського, К. Ушинського та інших. У роботах цих авторів читання розглядається як засіб активізації пізнання учнів; обґрунтовуються основні вимоги до читання як одного з видів мовленнєвої діяльності; визначається роль різного читання, позакласного читання в розвитку інтересу до книги, читацької самостійності; розкриваються особливості сприймання прочитаного тексту, шляхи виховання юних читачів і таке інше. Дослідження проблеми формування національної особистості школярів знайшло віддзеркалення у працях українських учених О. Біляєва, М. Пентилука, В. Мельничайка, Н. Пашковської, Г. Іваницької, Т. Симоненко; російських науковців К. Бархіна, М. Рибникової, Т. Ладиженської, М. Львова та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений теоретичний аналіз наукових джерел засвідчив, для того, щоб сформулювати національну мовну особистість, потрібно володіти загальномовленнєвими та частковими вміннями, збагачувати словниковий запас, набути мовленнєвих здібностей і, що найважливіше, уміти використовувати у своїй практичній діяльності. Уроки літературно-

го читання сприяють розвитку національної свідомості молодших школярів, тому настільки важливим є формування в учнів початкових класів елементарних знань про історію та культуру української держави, а також менталітет її громадян. Відомий науковець Л. Виготський стверджував, що "процес формування національної особистості тісно взаємопов'язаний з психологією дитини. Читання художніх текстів відбувається не просто через засвоєння прочитаного, важливим є усвідомлення учнем свого ставлення до творів мистецтва, формування нових знань через своєрідний діалог між автором і читачем на основі тексту". Тому, опрацьовуючи будь-який жанр художнього тексту, учитель, виходячи з рівня розвитку дітей класу, спонукає їх знаходити через форму слова позицію автора, формулювати етичні та естетичні оцінки дійових осіб, ставити себе на місце того чи іншого персонажа, уявно діяти за нього і передавати головний сенс його діяльності через творчу розповідь.

З метою формування національної мовної особистості молодших школярів учитель повинен здійснювати роботу на уроках читання комплексно, тобто інтегрувати всі складові національного виховання: інтелектуальне, патріотичне, моральне, правове, естетичне, фізичне, трудове, екологічне. У навчальному процесі йому слід дотримуватися провідних принципів: науковості, народності, природовідповідності, культуровідповідності, гуманності, етнізації, працелюбності. Особливу увагу педагогу слід звернути на художні тексти, що виховують в учнів любов до рідної мови, Української держави, її символів, моральних цінностей.

На уроках читання за текстами підручників необхідно використовувати набутки самостійного позакласного читання молодших школярів. Якщо вони оволоділи знаннями, вміннями й навичками роботи з дитячою книжкою на підготовчому і початковому етапах, то можна переходити до навчання на основному етапі. Останній триває протягом третього і четвертого років навчання. Уроки позакласного читання проводяться один раз на два тижні. Їхнє завдання - добиватися оформлення читацьких

умінь на основі індивідуальних особливостей кожного читача, закріплення загальних читацьких умінь. Відтак ефективність формування світоглядно-етичних цінностей у молодших школярів залежить від фахового рівня педагога, його особистих моральних якостей, знань та вмінь використовувати у своїй діяльності різноманітну інформацію.

Завдання виховної роботи вчителя на уроках читання полягає у тому, щоб формувати в учнів національну свідомість, знання обов'язків українця, виховати любов до рідної землі, свого народу, шанобливе ставлення до державних символів України, бажання працювати задля розвитку України, готовність її захищати, оволодівати рідною та державною мовами, виховувати духовну культуру особистості, утверджувати принципи загальнолюдської моралі в поєднанні з духовністю, виховувати творчу особистість.

Як відомо, навчальний матеріал до уроків позакласного читання складають головним чином авторські книжки-збірки. Такий відбір допоможе реалізувати монографічний принцип засвоєння дітьми оновленого кола читання, а також забезпечить формування в учнів-читачів національних цінностей, розвиток літературного смаку, поглиблення і впорядкування літературного кругозору.

В умовах особистісно орієнтованого навчання варто застосовувати можливість уроків позакласного читання, що забезпечить розвиток дитини, збагатить її емоційно-художній досвід, інформаційно-естетичну базу, що сприяє становленню духовно-світу, розвиватиме відчуття прекрасного.

Позакласне читання – складова частина шкільного предмета, який іменується читанням. Це різновид читання, якому поряд з класним читанням відведено окреме місце в системі початкової освіти. Його мета – сформувати в учнів стійку потребу самостійно й осмислено вибирати й систематично читати книги, опираючись на знання й навички, здобуті на уроках навчання грамоти і класного читання. Тому можемо зазначити, що для формування багатоаспектної читацької компетентності необхідні не лише нові підходи до методики викладання, але і твори сучас-

них креативних авторів, з якими озайомлюватимуться молодші школярі.

Розмова про форму творів про Майдан і війну, на думку науковців, нині є особливо значущою. З одного боку, пошук інших варіантів їх утілення може повертати читачів до розгляду цієї теми. Це важливо з огляду на стан зневіри в перетвореннях і неготовності до дій, що стає виразнішим в українському суспільстві. З іншого боку, нова форма може підказати новий вихід із цієї ситуації. Так-от, молоді письменниці Христина Лукашук та Галина Кирпа запропонували учням молодших класів форму літературної казки про події з нової історії України.

Задля формування національної мовної особистості звертаємося до "Методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах". Згідно з цим документом новаторський підхід у проведенні уроків літературного (позакласного) читання полягає у зверненні до теми Майдану – промовистого свідчення жертовності заради безумовного дотримання прав людини та поваги до людської гідності, відстоювання загальнонаціональних інтересів відмовою учасників від особистого заряди досягнення спільної мети; багатомовністю, полірелігійністю. Зміст виховних заходів має позиціонувати Майдан як форму небаченого дотепер у світовій історії мирного колективного протесту українців у відповідь на порушення базових прав людини і громадянина з боку недемократичного політичного режиму в країні. Вважаємо, ватро ввести на уроки позакласного читання в початковій школі такі твори як "Казка про Майдан" Христини Лукашук і "Мій тато став зіркою" Галини Кирпи.

Найновішим документом Міністерства науки і освіти України, спрямованим на формування національної мовної особистості, є Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді та "Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах" (наказ МОН № 641 від 16.06.15 року). Відповідно актуальною для вчителів-словесників є організація збирання та поширення інформації про героїчні

вчинки українських військовослужбовців, бійців добровольчих батальйонів у ході російсько-української війни, волонтерів та інших громадян, які зробили значний внесок у зміцнення обороноздатності України.

Працюючи над питанням формування національної мовної особистості, було проаналізовано педагогічні праці, методичні рекомендації та практичні напрацювання великого кола дослідників. Теоретичне обґрунтування задекларованої проблематики базується переважно на незаперечній ролі художніх творів у мовленнєвому розвитку молодших школярів. Відомо, що протягом чотирьох років початкового навчання словник молодших школярів збільшується від 3–7 тисяч до 8–15 тисяч слів. Це означає, що щоденно він наповнюється майже десятком слів. Роль уроків позакласного читання у такому процесі величезна, бо на кожному відбувається збагачення новими словами, активізація і уточнення словника. Через інформаційно-пізнавальну функцію новаторських художніх творів і розширюється коло найважливіших соціальних, моральних, народознавчих, екологічних уявлень і понять; засвоюються нові літературні поняття про жанрові особливості різних творів; вводиться чимало географічних і краєзнавчих відомостей. Так, серед соціальних понять базовими є поняття Батьківщини, рідного дому, символів українського народу. Наприклад, у темі "Що таке Батьківщина" (2 клас) тільки протягом перших двох уроків діти, читаючи твори різних жанрів, значно розширюють свій словниковий ряд щодо поняття "Батьківщина": 1) Україна, Батьківщина, Вітчизна, рідний край, рідна земля; 2) рідне село, рідна домівка, рідна хата. Учні замислюються над широкими й образними асоціаціями: "Батьківщина – це труд і свято, Батьківщина – це мама й тато, це твої найширші друзі..." ("Батьківщина" А. Костецького); "Батьківщина – це старовинна колиска, це люди, що жили до нас..." ("Дідова колиска" В. Сухомлинського).

Аналіз шкільної практики свідчить, що важливим напрямом розвитку та вдосконалення комунікативних умінь учнів є робота з пояснення походження (етимології) слів.

Виходимо з положення, що розуміння походження слова й уміння його пояснити – основа розвитку як пізнавального інтересу до рідної мови, так і зв'язного мовлення та навичок свідомого читання. Як відомо, вправи з етимології слів не передбачаються програмою, проте аналіз змісту підручників з читання виявив значну кількість лексики, походження якої варто пояснити школярам. Зрозуміло, що молодші школярі самостійно не можуть виконувати етимологічний аналіз слів, якщо в них не сформувати інтерес до таких завдань. Сучасна українська школа повинна сприяти інтелектуальному розвитку молоді шляхом формування національно-мовної особистості. Уведення на уроках позакласного читання художніх творів з новітньої історії України сприятиме збагаченню активного словника учнів, розвитку зв'язного мовлення, виробленню навичок свідомого оволодіння новими словами, уточненню значення і сфери вживання відомих слів.

Звичайно, цілеспрямована робота з формування національно-мовної особистості можлива лише за умови використання відповідних ефективних методів, прийомів і форм роботи. До таких відносимо, перш за все, ті, що сприяють розвитку мовлення, яке є важливим складником формування національної мовної особистості, бо без цього неможливі активна співпраця і співжиття.

Учні мають усвідомити, що естетична цінність художнього твору залежить від мовної майстерності письменника, а передається не тільки багатством лексики й різноманітним синтаксичним конструкціям, а насамперед, доцільністю їх застосування для втілення ідейно-образного змісту. З цією метою важливим є завдання осмислити значення слова в контексті, дібрати синоніми, вибрати значення слова з низки перелічених тощо. Так, у початкових класах таку роботу можна проводити в певний спосіб.

Так, учитель розповідає про походження певного слова, що зустрічається у змісті навчання на уроках літературного читання (класного чи позакласного). Приміром, якщо використати для вправ художній текст Христини Лукашук "Казка про Майдан", то учні отримують завдання та-

кого змісту:

Вправа 1. Діти, розкажіть, чи вам відоме слово "Майдан", з якими історичними подіями воно пов'язане. Про що розповідається у казці Христини Лукашук?

Одного дня обурені українці вийшли на Майдан. Вони прагнули позбутися несправедливості і злиднів. Плече в плече, стояли вдень і вночі, і їхньою зброєю були молитва, пісня, слово. Завдяки їх любові Майдан став собором просто неба (Христина Лукашук).

МАЙДАН у прямому значенні

а) велике незабудоване місце в селі або місті; площа; б) Базарна площа; в) Лісова галявина.

Словник української мови: в 11 т. – Т. 4, 1973. – С. 597.

МАЙДАН – символічне значення

б) у сучасному світі означає площу. Проте неофіційно значення цього слова трактується як зброя для повалення чинної політичної влади. І якщо навіть взяти значення слова "майдан" як базарної площі, то виходить це площа, на якій відбуваються масові протести.

Наступний вид вправ спрямований на вироблення умінь пояснювати походження слів, у яких містяться "підказування" у допоміжному матеріалі з читання – малюнках, загадках, віршах, коротеньких описах, уривках з казок та легенд і тощо.

Вправа 1. Відгадайте загадку:

На ріднім полі шепчуть колоски,
Я рад би знати тихі їх думки.

Я слухав, чув, як кожна колосина
Шептала тихо слово: ... (Україна)

М. Петров

– Нема без кореня рослини,

А нас, людей, без... (Батьківщини)

М. Чернявський

– Чи зустрічаємо в тексті "Казки про Майдан" слово "Україна"?

– Що спільного у словах "Україна / Батьківщина"?

Вправа 2. Поділити молодших школярів на пари і попросити уявити, що вони розмовляють із своєю Батьківщиною / Україною. Відповідно до змісту твору вони повинні придумати три найголовніші питання до Батьківщини і записати свої відповіді.

Вправа 3. Об'єднати дітей у групи, роздати одній групі картки із зображенням різних небесних меш-

канців: зірки, місяць, сонце, хмари, веселки тощо; другій групі – картки із малюнками героїв Майдану, третій – з малюнками дітей і так далі. Кожна група від імені тих, хто зображений на картці, придумує діалог чи розповідь про новітні історичні події в Україні. Варто звернути увагу учнів на те, що ілюстрації до твору "Казка про Майдан" підготувала сама авторка Христина Лукашук.

Отже, вдало продумані, систематизовані словниково-логічні вправи є ефективним засобом формування національно-свідомої мовної особистості дітей молодшого шкільного віку. Саме позакласне читання привчас, заохочує дітей до самостійного, умілого, вдумливого читання книжки. Воно має на меті розширити, поглибити знання, здобути під час класного читання; ознайомити з широким колом важливої для учнів початкових класів літератури; формувати за допомогою читання бажання й уміння вчитися; розвивати індивідуальні інтереси й нахили.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. У процесі формування національно-мовної особистості доцільно використовувати спеціально розроблений тематичний словничок незнайомих чи малознайомих слів у системі вправ, які стимулюють пізнавальний інтерес під час уроків літературного читання. Розроблена нами система вправ – це упорядкована сукупність взаємозумовлених та взаємозалежних елементів, що утворюють цілісну єдність художніх творів про Майдан і підпорядковані

патріотично-виховній меті мовної освіти молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вашуленко О.* Емоційно-ціннісна складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра / О. Вашуленко // Початкова школа. – 2013. – № 1. – С. 13–17.

2. *Вашуленко О.* Читацька компетентність молодшого школяра: теоретичний аспект / О. Вашуленко // Початкова школа. – 2011. – № 1. – С. 48–50.

3. Літературне читання : Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 2–4 класи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua>

4. *Мартиненко В.* Структура і зміст читацької компетентності молодших школярів / В. Мартиненко // Початкова школа. – 2013. – № 12. – С. 3–7.

5. *Савченко О.* Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти / О. Савченко // Рідна школа. – № 8–9. – 2011. – С. 4–8.

6. *Фасоля А.* Компетентнісно зорієнтовані завдання: новація? Імітація? / А. Фасоля // Українська література в загальноосвітній школі. – № 5. – 2014. – С. 14–20.

7. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 3,4 класах серії "Шкільна бібліотека" / укладач, автор передмови Стус Т. В. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. – 192 с.

8. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 1, 2 класах серії "Шкільна бібліотека" / [укладач Стус Т. В., автори перед-

мови Стус Т. В., Луцевська О. В.]. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. – 162 с.

Додаткова література

1. БараБука радить: твори до оновленої програми з літературного читання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.barabooka.com.ua/barabukaradit-tvori-do-onovlenoyi-programi-z-literaturnogo-chitannya/>

2. *Вздольська В.* Оновлена програма: як і що читатимуть діти в молодших класах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chytomo.com/news/onovlena-programa-shho-i-yak-chitatimut-diti-v-molodshix-klasax>

3. Відеоматеріали до оновленої програми з Літературного читання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita-mk.org.ua/news/videomateriali_do_onovlenoji_programi_z_literaturnogo_chitannja/ 2016-10-11-1618

4. *Лукашук Христина.* Казка про Майдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vzhovkvi.com/kultura/kristina-lukashuk-skazka-majdane.html>

5. "Мій тато став зіркою": психологічна повість про Майдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kazkarka.com/books/miy-tato-stav-zirkoyu-psihologichna-povist-pro-maydan.html>

6. Оновлені програми з літературного читання 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pochatkovashkolalk.wordpress.com>

Стаття надійшла 28.02.2017 р.